

18.048

36².

Аммосвіта

Ч.

36.

ЯК ГАСЛИ ВОГНІ

Нарис історії української революції
в рр. 1917 — 1920

V. ЧАСТИНА: ДОБА ДИКТАТУР

НАПИСАВ

О. Слободич

(З образками)

Ціна 30 гр.

Друге незмінене видання

Виходить одна книжка
кожного місяця

на
під

П. ОБАЛЬ

1937

Передплачуйте і поширюйте

Одинокий часопис молоді!

**Від січня 1932 р. виходить у Львові
двотижневий часопис молоді п.н.**

„КАМЕНЯРІ“

„КАМЕНЯРІ“ — об'єднують біля себе всю
свідому українську молодь, яка до них
дописує про своє життя.

„КАМЕНЯРІ“ — містять історичні повісті,
оповідання, вірші, загальні уваги про на-
родне життя; поради для самоосвітників,
про громадянське виховання, про спорт
і руханку пікаві умові гри і забави, до-
писи про працю молоді в товариствах.

„КАМЕНЯРІ“ Це одинокий часопис молоді.
Старші мають багато своїх часописів,
діти мають також кілька. Лише молодь
має цей одинокий свій часопис. Тому всі
товариства і кооперативи повинні його
передплачувати для своїх молодих членів.

ПЕРЕДПЛАТА:

в краю виносить лише 2-50 зол. на цілий рік
а 1-50 зол. за піврік. За границею один долар
в рік. Адреса Редакції: „КАМЕНЯРІ“, Львів,
вул. Міцкевича 7. Число почт. чека 500.901.

06 10
ВИДАВНИЦТВО „САМООСВІТА“
ОСНОВАНЕ ПРИ СПІВУЧАСТІ
УКРАЇНСЬКОГО РОБІТНИЧОГО СОЮЗУ

Відділ суспільно-історичних наук

ч. 36.

ЯК ГАСЛИ ВОГНІ

НАРИС ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
в рр. 1917 — 1920

V. ЧАСТИНА: ДОБА ДИКТАТУР

(З образками)

18.048
Львів. Бібліотека
АН УРСР
3753/36

НАПИСАВ

О. Слободич

ДРУГЕ НЕЗМІНЕНЕ ВИДАННЯ

Ціна 30 гр.

Л Ъ В І В

1937

Накладом „Самоосвіти“, у Львові, кооп. з обм. пор.

13(КЖК/411
+ ТЗ(2УК 331)6-314

ШО Є В КНИЖЦІ ?

Три шляхи перед Українською Галицькою Армією	3
На золотoverхий Київ!	8
Дні слави й смутку	12
Війна з Денікіном	18
Інші причини невдачі	21
Революція у полоні двох диктатур	26
Недомагання влади	28
Взаїмні обвинувачення	30
Круті стежки тайної дипломатії	32
На розстайних шляхах	34
Не по своїй волі	43

ВСІ ОБРАЗКИ ВЗЯТО З ТЕКИ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“.

З друкарні Ю. Яськова, Львів 3-го мая 10.

Три шляхи перед Українською Галицькою Армією.

УВАГА: Перед читанням цієї книжки добре булоби переглянути ще раз попередні чотири частини історії української революції (видання „Самоосвіти“ ч. 3, 6, 9 і 23). Крім цього треба мати Атлас Самоосвіти, аби можна було дивитися на мапи країв, про які йде бесіда. Добре булоб також прочитати передтим ще історію світової війни й історію російського революційного руху (обі історії є видання „Самоосвіти“).

У книжці „Велика Україна в огнях“ („Самоосвіта“ ч. 23) описано, як „**Найвища Рада**“ в Парижі, зложена з представників тих держав антанті, які побідили в світовій війні, уповажнила дня **25. червня 1919. р.** Польщу заняти Галичину аж по ріку Збруч.

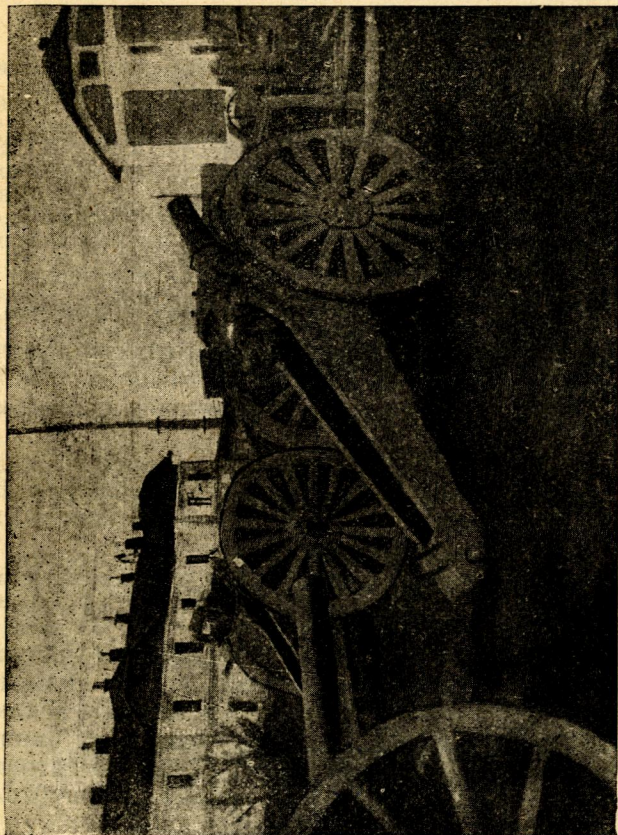
Про те рішення повідомила Найвища Рада Делегацію Української Народньої Республіки в Парижі. При цьому додано замітку, що Найвища Рада робить це з метою

„щоби забезпечити особи й маєток мирного населення Сх. Галичини перед небезпеками, які грозять від большевицьких банд“.

В тім самім рішенні Найвищої Ради говорилося, що польський уряд зможе завести цивільну адміністрацію в Галичині щойно тоді, коли заключить з побідними антантськими державами умову, в якій „по змозі запоручить тому краєві **автономію**, як також політичну, релігійну й особисту **свободу населення**“.

Підчас світової війни, коли ще не було знати, хто виграє — Франція, Англія, Америка та союзні з ними держави проголосили як ціль війни „право

самовизначення народів“. Це значить, що кожний нарід має право сам рішати про свою державну

Гармати, добуті Українською Галицькою Армією в Чорткові підчас офен-
зиви в липні 1919 р.

незалежність чи приналежність. Тим способом держави антанти хотіли здобути для себе прихильність

усього світу у війні проти Німеччини та її союзників. В кілька місяців по світовій війні побідна антанта ще не могла тої засади потоптати так отверто при вирішуванні справи Галичини. Тому в рішенні Найвищої Ради з 25. червня 1919. р. говориться також ось таке: Договір в справі Галичини

„в останній інстанції буде опиратися на праві самовизначення населення Сх. Галичини що до його державної приналежності“.

Історія останнього десятиліття показує, що населенню Галичини не довелось покористуватися з цього права „останньої інстанції“.

Заняти Галичину допоміг польській армії генерал Галлер, який прибув з Франції з корпусом добре зорганізованого і добре узброєного війська. Це військо зорганізовано в більшості з бувших полонених Поляків у Франції. Корпус Галлера допоміг іншим польським військам виперти Українську Галицьку Армію з тих позицій, які вона обороняла вже кілька місяців. Протинаступ, який підняла Українська Галицька Армія (**УГА**) проти польського війська в бою під **Чортковом** при кінці червня 1919. р., може був би відмінив рішення Найвищої Ради, колиб був доведений до повного успіху. Але позбавлена муніції УГА мусіла податися назад перед сильнішою і ліпше вивіреною польською армією.

Делегація Української Народньої Республіки в Парижі внесла протест проти рішення Найвищої Ради на руки президії мирової конференції. Але той протест, за яким не було відповідної сили, остав без успіху. **Велику Україну залили в тім часі московські большевицькі війська** так, що з незалежної території остала тільки вузька смуга землі над ріками **Збручем і Смотричем** (коло **Камянця**).

То й не диво, що з голосом України антанта тоді не рахувалася.

Цілий схід Європи палав тоді в огнях соціальної і національної революції. Та всежтаки сто тисяч національно свідомого війська Української Галицької Армії це була тоді сила, якої не можна було легковажити. Дарма, що це було військо, яке мусіло відступати. Вороги й приятелі знали високу ідейну та моральну силу того війська. Тому й підходили до цієї армії різні чинники, щоб її ослабити або перехилити на свій бік.

Перед політичним і військовим проводом УГА простелилися у тім часі **три шляхи**: тоді можна було орієнтуватися або на 1. **побідні держави антанти** або 2. на силу **української революції** або 3. на **московських большевиків**.

Прихильники орієнтації на антанту дораджували відступати з Галичини з усією армією або в **Румунію** або в **Чехію** і там чекати на „справедливе“ рішення антанти. Вони вірили ще, що антанта додержить обіцянки і здійснить проголошене право самовизначення народів. Але прихильники антанти забували про те, що з цього права міг користати лишень той, хто собі його виборов. На антанту орієнтувався тодішній секретар заграничних справ Галичини **Василь Панейко**. Він перебував тоді в Делегації Української Народньої Республіки в Парижі й урядовав як її заступник голови. Він сам був крайно реакційних поглядів й орієнтувався на царських „білих“ генералів **Колчака, Корнілова і Денікіна**. Колчак зібрав тоді проти большевиків велику силу війська на Сибірі, а Корнілов виправ большевиків з кубанської та донської областей. Коли він упав у бою з большевиками, то команду над протибольшевицькими військами на півдні Росії обійняв ген. Денікін. Він створив тоді прави-

тельство, яке визнало адмірала Колчака верховним вождем усіх російських протибольшевицьких сил. Колчака і Денікіна сильно підпирали тоді Франція і Англія, які хотіли відбудувати назад стару **Росію** без Польщі і балтійських країв. Ізза того й Панейко сподівався, що наша Галичина буде прилучена до Росії, коли побідять там царські генерали. До цієї орієнтації на Денікіна намагався Панейко прихилити цілий галицький уряд і армію. Але поки що він не мав тоді ще багатьох прихильників. Тому не побідила тоді ані безпосередня орієнтація на антанту, ані на царських генералів, яких також тоді підпирала антанта.

Не допомогла в тім часі ще одна французька місія, яка ще дня **3. липня 1919. р.** приїхала до галицького уряду й обіцявала, що до трьох днів застановить дальший наступ Поляків. Очевидно, що ця місія мала завдання ослабити моральну і боеву силу УГА.

Не засипляли справи і **московські большевики**. Вони старалися перемовити УГА на свій бік через так званий український „радянський уряд“, що вони його собі назначили з Москви. Вони прислали ось які умови: **1. Галицький уряд має зірвати спілку з урядом Української Народньої Республіки й відкликати усіх Галичан з Української Армії (УНР).** 2. Галицький уряд зобов'язується оповістити прилюдно свій союз з большевицьким урядом та прилюдно візвати всіх Галичан, щоби вони покинули армію УНР. 3. Галицький уряд годиться утворити з большевиками **спільну армію і під одною командою.** 4. До галицьких військових частин большевики мають право післати своїх комісарів. 5. У внутрішні справи Галичини большевицький уряд зобов'язується не вмішуватися.

Таким способом хотіли московські большевики

розділити українську силу: **відділити Галичан від Наддніпрянців, а Галичан фальшивою обіцянкою** підмоги спонукати до цього, **щоби відреклися Самостійної Соборної України.**

Як видно з усієї поведінки большевиків на Великій Україні, то всі їх **обіцянки мали мету обдурити Українців**, перетягнути їх на свій бік, щоби потім обдерти їх до голого і присилувати собі на службу.

Та в той час не вдалося московським большевикам їх баламуцтво, бо в галицькім уряді й у війську **побідила ще тоді на якийсь час орієнтація на українську революцію, що була орієнтацією на власні сили українського народу.**

Справа, за якою стоїть увесь нарід, є непобідимою. Коли-ж українську революцію подолали ворожі їй сили, то це знак, що за неї не всі односердно думали й не всі одностайно стали. І справді, українська революція скінчилася невдачею, але причинами невдачі були не **лише посторонні сили. Деякі причини невдачі лежали таки в самім нашім народі.** Як до цього дійшло, про те буде мова даліше.

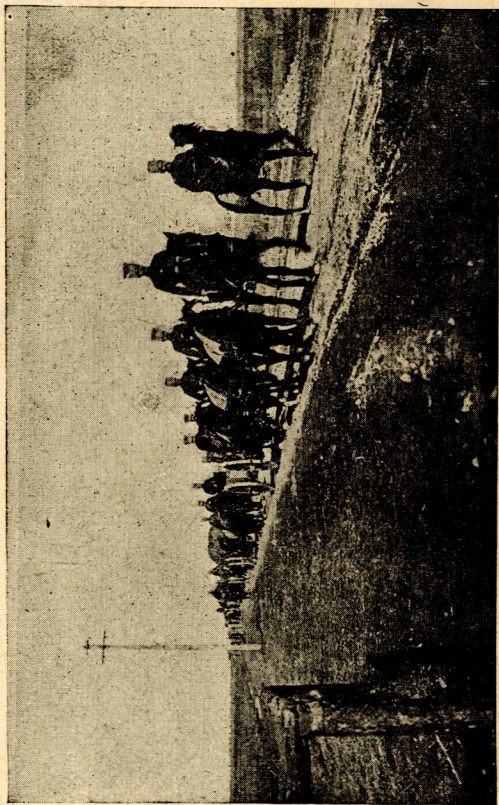
На золотоверхий Київ.

Ой та зажурились Стрільці Січовії,
Як Збруч річку проходили...
Хоч тільки народу впало за свободу,
Встоятись не було сили...

(Стрілецька пісня).

Українська Галицька армія рішилася уступити перед скріпленою польською армією за Збруч. У великої більшості членів тої армії була надія на те, що українська революція на Великій Україні **таки побідить московську большевицьку окупацію.** Потім сподівалися спільними обєднаними силами довести до обєднання всіх українських земель.

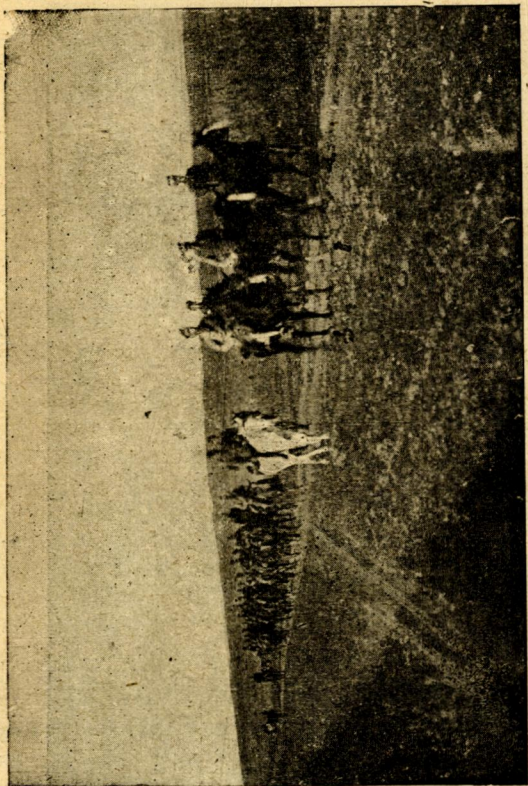
УГА перейшла Збруч у днях 15. і 16. липня 1919. р. Тут зараз пішов галицький стрілець у бій проти московської навали і в тій боротьбі доказу-

Українська гарматня дивізія в побіднім поході на Київ в р. 1919.

вав просто чудес. На Великій Україні, що була тільки соток літ відділена гейби муром — державним

кордоном — стрінув галицький стрілець таких самих як він людей, таких самих селян, з такою самою мовою, піснею і з такою ж долею-недолею. Тут

Кавалерія 11. УГА в побіднім поході проти большевиків
в серпні 1919 р.

він нарешті закріпив своє українське почуття і полюбив ще більше велику батьківщину Україну. Від

тої любови він набирав нових сил до нових надлюдських змагань.

В хвилі, коли УГА перейшла Збруч, большевики напірали з великою силою на рештки Армії УНР, замикаючи її у вузькій області між річками Смотричем і Збручем. Перевтомлені останніми боями, але не розбиті невдачами галицькі полки негайно розвинулися у боеву лінію і вдарили на большевицьку армію. Разом зі своїм братом Наддніпрянцем рушив до бою його брат Наддністріянець з Галичини. Команди обох братніх українських армій нараджувалися над тим, в котрім напрямі повести рішачий наступ. Команда УГА була рішучо за наступом у напрямі **на Одесу**, щоби здобути доступ до моря і зв'язок зі світом, а рівночасно створити тверде запілля для дальшого наступу на ціле правобережжя Дніпра. Той плян похвалювало також багато штабових старшин Наддніпрянців. Але вирішив спір Головний Отаман Петлюра, який наказав повести наступ **на Київ**. Це з воєнного становища була груба **необачність**, бо українська армія втолючувалася **у мішок**, між північні і полудневозахідні большевицькі війська. А зпереду Києва українська армія могла сподіватися другого ворога української державної незалежності — генерала Денікіна. Головний Отаман вказував на велике політичне значіння здобуття столиці України. З цього успіху сподівався він визнання української державности антантою. Далі він думав, що через здобуття Києва пошириться повстання проти московських большевиків. Мабуть він також вірив у те, що антанта не допустить до війни з Денікіном. Сталося інакше. Ані антанта ані царський слуга Денікін не хотіли слухати про незалежну Україну.

В дійсності бій мусів розвиватися в обох на-

прямах, хоч головні сили спрямовано таки до удару на Київ. Наступ був величній. **Дня 9. серпня 1919. р.** українські війська здобувають важний залізничний узол, **Жмеринку**, дня 12. серпня **Винницю**. Другий галицький корпус ударив у північні сторони України і 19. серпня заняв **Бердичів**. У тім самім часі третій корпус підходив до Києва, під місто **Хвастів**. Наддніпрянські частини заняли **Ямпіль і Вапнярку**. Ось що пише про той наступ адютант Гол. Отамана Петлюри О. Доценко:

„Війська, упоєні перемогами, самі рвалися до бою. Ворог розбитий — по частям утікав, залишаючи полонених, зброю, муніцію, обози та величезне інтендантське й санітарне майно. Большевики самі говорили, що наступала на них 400.000 армія“.

На ділі всього війська можна було нарахувати найбільше на 100.000.

Дня 30. серпня 1919. р. затремтіло серце в грудях тих галицьких полків, що побачили перед очима київські гори, золоті церковні бані й синю ленту Дніпра - Славутиці. То серце молилось - говорило:

„Клоняйтесь перед тобою, Києве, батьку українських городів, сини галицької волости, які сподіваються від тебе визволення для себе“.

Так подумали галицькі стрільці і рушили лавою по Володимирській вулиці, що веде на **Софійську Площу в Києві**, на якій сім місяців тому назад „во єдино злилися розеднані частини Великої України“...

Київ був знову вільний. Але, на жаль, не надовго, бо лише на два неповних дні. Чому так сталося, про це в слідуючій розділі.

Дні слави й смутку.

Воєнне положення ще перед здобуттям Києва, при кінці серпня 1919. р. було таке:

Українська Галицька Армія (УГА) і армія УНР (УА) мали разом до 100 тисяч війська, з яких на фронті можна було вжити до 60.000. Крім цього мала УГА 157 гармат і 546 тяжких скорострілів, а УА 177 гармат і 550 тяжких скорострілів.

Це була досить поважна воєнна сила. Успіхи на воєнним фронті звернули на неї увагу всієї Європи і большевиків. Антанта вислала до тимчасової столиці України, до Кам'янця Подільського, своїх неурядових представників, щоби їх потім зробити урядовими. Очевидно тоді, колиб українська держава закріпилася.

Звернули на неї увагу також большевики, які понесли багато невдач у боях зі сибірською армією адмірала Колчака та „добровольчою“ армією генерала Денікіна. Вони зрозуміли, яка їм тепер грозить небезпека від зєднаних український армій. Тому бажали тимчасово помиритися з українськими військами, щоби кинути всі свої сили проти Денікіна і Колчака, побити їх, а тоді щойно звернути знову всі свої сили проти України. Тому вислали вони до Кам'янця швайцарського комуніста **Плятена**, щоби він переговорював з урядом УНР. Ці переговори тягнулися через цілий серпень, вересень і жовтень, бо большевики їх затягали. Вони все сподівалися, що скріплять свої сили та побють і Денікіна й Україну. Тепер переговорами вони хотіли лишень збаламутити уряд УНР. Тимчасом українські війська йшли просто на Київ. Вони так нагло впали в місто, що встигли звільнити тисячі невільників Українців, яких люта большевицька влада запроторила до тюрми, де вони чекали на свою смерть. Большевики мусіли втікати з міста так скоро, що не встигли всіх в'язнів розстріляти.

По здобутті Києва запротоколовано і сфото-

графовано страшні звірства, які виконували большевицькі чекісти в Києві.

Ось що про це подає С. Доценко в своєму „Літописі“ (т. II, книга IV):

„Большевики, залишаючи будинок „чека“, кололи трупи багнетами, били прикладами і тому багато трупів понівечено. 25 трупів прив'язано до паркану дротами. Валялися трупи з вирізаними полосами мяса з голов, зі спин, ніг, рук і „оселедців“, були трупи з вколеними очима, з відрізнаними язиками і носами. В підвалах, де мучилися нещасні закладники-Українці, стояла калюжа людської крові. На 3—4 стільцях лежали мозки з чоловічих голов та колекція черепів зі замучених жертв. На підвалі було кілька електричних лампок, якими висвітлювалася ця огидна картина перед черговими допитами й інквізиціями. На вид цієї картини і зі запаху чоловік звичайно не витримував, млів і падав непритомний до кривавої калюжі. Непритомного чоловіка негайно ж рятувалося за допомогою приладдя, розкладеного тут же поблизу на стільцях. Це були кліші найріжноманітніших зразків, залізні плити та більші й менші голки, якими припікали ту чи іншу частину тіла, або кодоли під нігтями, поки не кінчився допит. Невинний у наслідок подібних допитів ставав винуватцем... Ще перед наступом на Київ, на Садовій вулиці перестріляно, замордовано і перерубано тисячі людей, а свідки розповідають, що в час залишення Києва большевики перерізали до 5.000 чоловік і тепер замучених розшукували їх родичі“.

Ось що оповідає про „роботу“ чекістів український соціаліст К. Кошевський, який сам, перебував три місяці в большевицькій тюрмі:

„Праця чрезвычайок була розвинена в загально-державному масштабі: у всіх організаціях, установах, урядових і приватних інституціях, домових комітетах, військових частинах — були утворені „комячейки“ і завзято працювали „секретні співробітники“ чрезвычайок. Це була вакханалія, яка тяглася сім місяців і наслідком якої є більш як трицять тисяч замордованих, забитих жертв тільки в одному Києві. Чрезвычайка міцно оплела Київ, майже на кожній вулиці була філія Київської Губерніяльної Чрезвычайної Комісії, які завжди були переповнені ув'язненими“...

„Допити „народними слідчими“, які були переважно з відомих київських злодіїв, нагадували „святую інквізицію“. Слідчим допомагали допитувати присяжні кати, знаменита п'яторка: „таварищі“ Терехов, Михайлов і Равер і „та-

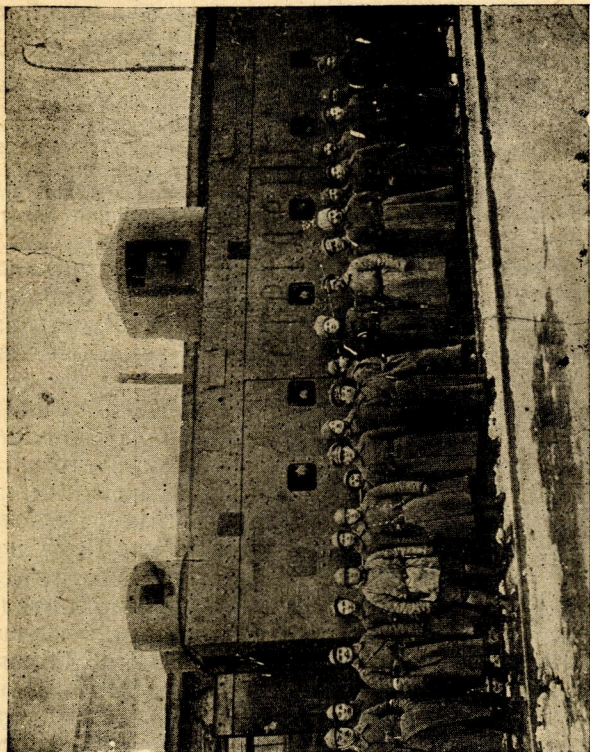
варищі“ Роза і Соня. Ця п'ятёрка кокаїністів, морфіністів, садистів, словом виродків і божевільних в найширшому розумінні, була великим фаховцем свого діла, про що свідчать трупи з одрізаними половими органами, роздираною шкурою, попеченим та обвареним тілом і таке інше. На допитах ці звірюки попадали в екстаз. Виродкам мало було тільки вбивати. Їм уже потрібні були муки жертв, котрих вони катували з насолодою. За кожну жертву кат одержував тисячу карбованців.

На вбивання в'язнів назначали окремий час, у вечорі — від 10 до 12 год. Що робилося у ці дві години в камерах, розповісти неможливо; люди сивіли, божеволіли, вмирали до розстрілу від розриву серця: це був червоний жах... І все це робилося іменем робітників і селян, а в більшості жертвами чрезвычайок були робітники й особливо багато було селян“...

Здобуття Києва від большевиків дуже піднесло настрій українських армій. Столиця України ставала знову вільна. Радісні, веселі побідою війська мріяли, що аж тепер українські землі об'єднаються біля матери українських городів.

Але відступала „червона“ московська армія, а наступала „біла“ під командою генерала Денікіна. Ще 21. серпня, перед здобуттям Києви, зустрілися перші наддніпрянські відділи з денікінськими на станції **Сигнаївка**, на шляху в напрямі **Білої Церкви**. Вони тоді ще не воювали проти себе, але Денікінці вимагали, щоби українські війська признали над собою команду Денікіна. Військо з фронту питало вищу команду, що робити з Денікінцями: чи уважати їх за ворогів, чи за союзників. Штаб Головного Отамана відповів, щоби не вдаватися в боеві сутички і чекати на дальші прикази. Таким способом політичний провід не дав на час армії **ясного приказу**, що вона має робити, бо він сам чекав, що може антанта заборонить Денікінові битися з українськими військами. Колиж до цього додати, що також у Диктатурі ЗОУНР зачала поширюватися орієнтація на Денікіна, то буде ясно, чому укра-

їнські війська в Києві зробили те, що зробила би кожна інша армія, коли б була знайшлася в тій самій положенні.

Український панцирний потяг з обсадою

Українська армія славним боєм здобула Київ від большевиків і майже без бою віддала його денікінським військам.

А сталось воно так: На другий день по здо-

07.7.31

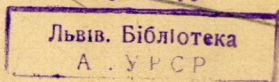
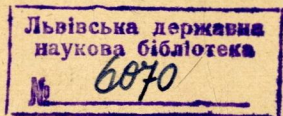
бутті Києва, а саме дня 31. серпня денікінські війська ввійшли до Києва через слабо обсаджений деревляний міст на Дніпрі, якого берегла галицька застава. Командант обсади моста протестував проти переходу денікінського війська через міст, але не стріляв, бо руководився мабуть приказом Штабу Головного Отамана, щоби не вступати в бій з Денікінцями. Тоді вже Денікінці ввійшли в Київ, власне у тій хвилині, коли українські війська обходили свято здобуття міста святочним походом біля будинку Городської Думи (т. є магістрату).

Команда групи генерала Кравса зажадала від команди денікінських відділів, щоби вони вступили з Києва.

Означено тимчасову лінію для розграничення обох військ. Побіч українського прапору виставлено на київським магістраті також російський прапор.

Коли ж побіч магістрату переходили наддніпрянські частини, то не стерпіли і скинули російський прапор. На це повстал метушня. Денікінські відділи кинулися хитро на українські відділи і зачали їх обеззброювати. Очевидно, що це могло Денікінцям удатися так легко тільки тому, що українська армія всю силу звернула на фронт проти большевиків, а не на парад. Денікінці могли більшу силу кинути в Київ, бо большевики що сили боролися проти української армії, щоби радше Денікінові здати Київ, а не українським військам.

Після події біля магістрату український генерал Кравс забрався сам переговорювати з денікінським генералом Бредовом. Бредов поставив домагання, щоби українська армія залишила Київ і повернула на лінію Хвостова. На цю важку умову генерал Кравс погодився. Справу дальших переговорів між

обома арміями рішено відложити до окремих переговорів.

Коли взаємини між обома українськими урядами зачали щораз більше загострюватися, тоді також виринали чутки, що генерал Кравс „зрадив“ у здачі Києва. Але окрема комісія під проводом генерала Гембачева перевела в тій справі точне слідство і не знайшла вини ген. Кравса, бо оба уряди тоді самі не мали ясної політики супроти Денікіна. З того часу, коли українські війська уступили з Києва, положення українських армій ставало щораз поганіше. З півночі були большевицькі війська, а зі сходу щораз більше наступав Денікін.

Війна з Денікіном.

Треба ствердити, що до війни проти Денікіна не були приготовані ані уряд УНР, ані Диктатор, ані обі армії. Всі чекали, що „якось воно буде“. Ніхто в обох урядах не подбав про те, щоби наперед довідатися, яке є становище Денікіна до української армії: чи приятельське, чи військово-союзницьке, чи просто вороже. Коли б цю справу були заздалегідь вияснили, то не було б прийшло до сумної здачі Києва.

Штаб Головного Отамана думав, що між обома арміями на всім фронті прийде до такого визначення розграничуючої лінії, як до цього прийшло 23. серпня на стації Цвітково. Але з воєнними успіхами на фронті політика уряду Денікіна ставала щораз більше непримирима до української справи взагалі. Військові начальники армії Денікіна дістали наказ не вступати в бій з українськими військами, але **переманювати їх на свій бік**. А коли з цього нічого не вийде, то їх **обеззброювати**.

Генералові Кравсові зараз після заняття Києва заявив денікінський генерал, що наддніпрянської

армії не визнає, а делегацію від неї заарештує. Внаслідок такої заяви генерал Кравс наперед сам провадив переговори в справі розграничуючої лінії.

Головний Отаман Симон Петлюра

Та всеодно делегація УГА не могла до нічого домовитися з денікінською командою. Генерал Бредов жадав, щоби галицька армія вийшла зі складу соборної української армії, а цього вона не могла зробити. Він жадав далше, щоби українська армія визнала засаду єдиної неділимої Росії, в якій Україні визначать якусь культурну автономію. Ко-

лиж українська армія буде війною іти проти української армії та мусить її знищити.

Не вийшло також нічого з переговорів, які всежтаки відбулися дня 13. вересня між представниками армії УНР і командою частини денікінських військ. Уряд УНР звернувся окремою нотою до західних держав, які підпирали акцію Денікіна. Український уряд вимагав від антанти, щоби вона приказала Денікінові застановити ворожі кроки проти України. Але це нічого не допомогло.

Денікінці вирушили війною проти соборної української армії, а в занятих своїми військами українських землях зачали відбирати в селян поміщицьку землю, зачали карати селян побоями і тюрмами так, як це робили за часів гетьмана його карательні відділи. Вони безпощадно нищили все, що українське, розганяли школи і товариства, а українських діячів і повстанців арештували і розстрілювали, як це здавна робив московський уряд.

Уряд УНР довго сподівався, що антанта спонукає Денікіна до злагоди з урядом УНР, і вповів війну щойно 24. вересня 1919. р., це є тоді, коли війська на фронті мусіли вже давно битися проти наступу денікінських військ.

Та не було вже в армії тієї сили і духа, як це було в часі наступу на Київ. Вона була до краю виснажена безперестанним боєм, в неї не ставало муніції, одягу, обуви й ліків, бо все те треба було спровадити зі заграниці. А тут уся армія була з усіх боків окружена більшими й меншими ворогами. Та й сталося найстрашніше, що могло її стрінути. Армію зачав десяткувати найстрашніший ворог — **черевний п'ятнистий тиф.** Цілими покосами зачав він класти чети за четами, сотні за сотнями. Воші розідали людей і розносили страшну заразу. Бувало на стійці стоїть голодний і босий

стрілець. І нагло запалають у нього очі і кріс випадає йому з рук. Уже його вирвала з ряду борців люта хвороба.

Ліків не було. Всі шпиталі були завалені хорими. Лікарі самі вмирили біля хорих. Старшини носили хорим їсти, самі варили, самі носили мішки з харчами. Сьогодні він ще здоровий, завтра вже він діставав гарячку і рвався кудись бігти, кликав на поміч рідню, звав невидні сотні до бою. А за кілька днів уже скидали його тіло разом з іншими мерцями на драбинястий віз і відвозили до масового гробу.

В шпиталях не було вже місця навіть на долівці. Тут і там хорого приймали селяни. В жовтні нараховували вже до 25.000 хорих стрільців. Бувало, що з одного шпиталю виношено по 100 і 200 трупів денно.

В такім страшнім положенні Начальна Команда Галицької Армії щораз сильніше налягала, щоби урядові чинники зарадили лихові, щоби здобули одяг, ліки й гроші. Рівночасно вона вимагала, щоби прийшло до замирення принайменше з одним ворогом. При цьому Начальна Команда УГА думала, що найкраще і найлегше зговоритися з Денікіном. Але про те не хотіла й чути наддніпрянська армія! Ось у тім зачалося те найбільше непорозуміння, яке розрізнило обидва уряди, а за ними обидві армії і кинуло їх на нещасні розстайні шляхи. Але були ще й інші причини, які довели до цього, що змарнувався величавий успіх славного походу на Київ зєдинених українських армій. В слідуючім розділі хочемо зобразити найважливіші причини тої невдачі.

Інші причини невдачі.

Нестримний похід наддністріянського стрільця та наддніпрянського козака на Київ був великою перемогою над ворогами української державної незалежності. Це була остання велика і світла подія в українській революції, яка давала українському народові нагоду закріпити свою владу на великій

території. Чому так не сталося? Булоб несправедливо ціле лихо скидати лише на „лютих воріженьків“. Треба за причинами останньої невдачі пошукати і між власним народом. А причин тих було чимало.

Про хиби на долах, **серед народньої маси**, була мова в книжці „Велика Україна в огнях“. Це була ще **мала національна свідомість**; далше не було **ніякої політичної організації в масах**; а ізза того не було взагалі виробленого **глибшого громадянського почуття**. Коли дошкулили селянству большевики, тоді село повстало проти них. Допекли „білі“ — село било „білих“... Але **кожне село робило повстання окремо** або в найліпшій разі в районі повіту. Не було зрозуміння для того, аби творити не загони на повіт, але будувати цілу державу і творити **правильну армію**, котра могла б викинути московських зайдів не лише з одного повіту, але з **цілої України**. Бо ж ясно, що хоч місцеві повстання давали багато клопоту большевицькій армії, то її зовсім побити не могли, бо проти **кількох ріжних** повстанчих загонів мали большевики **одну** правильну армію, котру могли кидати з одної околиці в другу та **окремо** побивати повстанців. Навіть тоді, коли правильне українське військо проганяло з якогось повіту большевицьку окупацію, то повстанці не хотіли вступати до правильної армії, але лишалися далі загоном, котрий робив собі, що хотів. Річ у тім, що кожний командант повстанців також хотів бути якимсь головним отаманом і „вождем“ незалежним від нікого. Національно свідомого селянства на Великій Україні тоді ще було мало і тому правильна армія УНР була невелика.

Але були великі хиби також на горі, **в уряді**. Найпершим лихом було **двоевластя**, то є, що в

одній українській державі було аж два уряди: з одної сторони Диктатура Західної Области УНР, а з другої Директорія УНР. Ці два уряди були на одній території та що більше — вони перебували в однім місті: в Кам'янці Подільськім.

Наслідком того були неминучі спори і непорозуміння між цими двома владами в одній державі, тимбільше, що не було **точно** означене відношення цих двох влад до себе. Це була велика хиба: **дві влади**, одна в непорозумінні з другою, поряdkували в державі, а тимчасом перед українським народом стояло лише **одно велике завдання** — вигнати з краю ворога-окупанта та закріпити народню волю у власній республіці.

Само двоєвластя не булоб ще найгіршим нещастям, якби в цих двох українських урядів була **одна думка і одна воля**.

В обох урядах були тоді **два ріжні погляди на завдання української революції**.

Уряд цілої Української Народньої Республіки, який творила Директорія, був **здебільша** зложений зі соціалістів, які вважали, що українська революція може лишень тоді побідити, **коли піде шляхом визволення українського народу з пут національної і соціальної неволі рівночасно**.

Тимчасом галицький уряд був зложений з людей, яким до цеї пори само слово „революція“ було страшне. А щож тут говорити про те, щоби той уряд сам провадив народні маси також до соціальної революції?!.. Про таке ставлення революційної справи багато галицьких провідників і слухати не хотіло. Навпаки! Вони всі ті закони і законопроекти, що мали мегою зміну соціального ладу на Україні, вважали **партійництвом і руїнництвом**. Вони були проти конфіскації землі поміщиків і проти вивласнення фабрик і банків з рук капіталі-

стів. Всяку думку про глибші соціяльні переміни вони намагалися пересунути на пізніший час, хоч на час „по війні“, хоч на час по виборі парламенту, хоч на рік, хоч на тиждень. Вони тоді говорили: що наперед треба поставити хату, а потім щойно в ній поряdkувати. Це очевидна помилка так думати. Треба було народові з гори бодай сказати, які то мають бути порядки у тій новій українській хаті. Бо навіть найменшу хату треба будувати з **якимсь пляном**. А держава це велика хата. І треба всім, хто її буде, докладно знати, чи в тій хаті буде верховодити одна особа, чи один стан, чи може одна кляса, чи може **весь народ**. Чи в тій хаті буде тільки українському панству добре, чи всьому українському народові. Такі питання мусить поставити кожний, хто хоче на правду будувати державу. Але не хотіла й чути про ті всі питання більшість провідників галицького уряду. Також між наддніпрянськими провідниками зачала згодом рости партія, що противилася соціяльним змінам. Жмінка українського панства кількома наворотами в часі революції старалася захопити владу в свої руки. Цим способом горстка українського панства не хотіла допустити до того, аби українська національна революція була рівночасно соціальною. Намагалися це зробити давніше генерал **Скоропадський**, тепер пробували того отамани **Оскілко й Болбочан**.*)).

*) Всім ще повинна була бути в свіжій пам'яті страшна шкода, якої наробили поміщики разом з генералом Скоропадським, коли вони намагалися контрреволюційним виступом назад повернути до старих суспільних порядків. Цим вони лише скріпили московську поміщицьку і буржуазну клясу на Україні, а врешті решт своєю політикою фальшивого „чистого націоналізму“ докотилися до скасування самостійности України Скоропадським.

Річ ясна, коли хтось говорить, що не треба пляну при будові держави, то тим лише доказує, що або він не хоче української держави взагалі будувати, або хоче її будувати поганим способом, котрий веде всеодно до руїни. Притім вороги дійсної революції представляють фальшиво, що нібито революція власне вимагає великої народньої єдності і значної дисципліни. Бо революція це не є безладдя, це не є: роби, чого тільки тобі захочеться. Революція це є велика боротьба, яка потребує залізної карності від її борців. Революція це не розбій, а переміна суспільного ладу.

Так то незгідність думок у соціяльнім питанні розбивала єдність української сили.

Дальшим лихом були дві різні думки двох урядів на те, з ким миритися і з ким битися.

Зпочатку в тій справі не було ніякої різниці між обома українськими урядами. Оба уряди змагали до створення **соборної самостійної України**. Оба в своїй заграничній політиці орієнтувалися однаково: **на поміч побідної антанти**. Але згодом, від другої половини 1919-го року, коли почали множитися невдачі на фронті, тоді кожний уряд почав шукати своєї орієнтації. Оба уряди тоді переставали клопотатися справою соборности і самостійности **цілої України**, але кожний дбав лише **за свою частину**. Звідси випливала різниця у відповіді, з ким миритися, а з ким битися. Галицький Диктатор уважав, що можна миритися з Росією, а з Польщею ні, бо Польща загрожувала Галичині. Знову Петлюра уважав навпаки — що можна миритися з Польщею, а з Росією ні, бо Росія зазіхала на Велику Україну. Коли почалася біда — то кожний думав лише **за свій куток**, а за **цілість України** дбали менше. Звідси виходили дальші непорозуміння, спори і свари між обома урядами, йшло поволі не-

довіря між армією, аж вкінці це довело до катастрофи.

Вкінці було ще одно головне лихо; оба уряди не були відповідальні перед якимсь виборним **народнім представництвом**, трудовим конгресом чи парламентом, ані не були під **народньою контролею**, у виді організованих політичних масових партій. Оба уряди були залежні від **двох диктаторів** — **Петрушевича і Петлюри**. Лихо, яке веде за собою всяка диктатура, показало себе при диктаторах Петрушевичеві і Петлюрі в цілій наготі.

Револуція у полоні двох диктатур.

Тоді, коли в державі панує диктатура, не може бути внутрішнього довіря, а панує загальне недовіря. А тоді в українській державі були аж два диктатори: **Петрушевич** від Галичини і **Петлюра** від Великої України.

Петрушевич як диктатор мав більшу силу і повагу, бо опирався на добре зорганізовану армію та мав слухняних урядовців. Галичани мали за собою досвід кількох десятків літ організаційної громадської праці. Від 30, ба навіть від 40 літ, галицькі Українці мали змогу творити свої національні організації, політичні партії і товариства, вибирали собі свій національний провід і привчалися його слухати. Отже тут була більша свідомість і дисципліна, як серед інтелігенції так і серед селянства. Отже галицька диктатура мала навіть помимо своїх помилок за собою дійсну силу, яка її піддержувала з почуття національної дисципліни.

На Великій Україні були політичні партії невеликі числом своїх свідомих членів. Такі політичні організації, як соціялісти-революціонери (есери), чи соціал-демократи (есдеки), **хвилями** потягали за собою **мільйонові маси**. Але це були тільки **настрої**

політично **невишколених мас**. Свідомих партійних працівників було в тих партіях мало. Тому сила тих партій залежала лише від настроїв і від **відповідних кличів у відповідну хвилю**. Правдивих політичних партій не було і в тім була ціла біда.

Московським більшовикам треба було лишень підшукати більшу кількість своїх агітаторів і пустити в рух більш приманчиві кличі, а вже підтримували вплив таких партій в українському народі, бо маса не була політично вишколена. Тому уряди на Великій Україні не могли опертися на **тривкий, організований, масовий силі політичних партій**. Хвилями уряди розпоряджали **величезними фізичними й моральними силами**. Це було за часів Центральної Ради, за Директорії за часів повстання проти Скоропадського. Але по кількох місяцях, по кількох невдачах, уряд оставав лишень зі **зміною найбільш свідомих людей**, котрі ширшого організованого впливу на маси не мали. Тому й політика таких урядів була хитка і тому сила їх була цілком **припадкова**, залежна в більшості від ворога, аніж від свідомої волі самого народу. Коли більшовики або Денікінці дошкулили селянству, тоді зростає **настрої у користь уряду УНР** і тоді сила його була більша. Як більшовики знову попустили, то й нарід вже не так їх недолюбливав. Тому важко було збудувати державу на самих **настроях**, коли не було наперед сильної **організації**. Такий уряд сам відчував свою слабкість і не міг творити потрібного ладу на місцях. Не диво, що нарешті він сам, не маючи твердої спори в масах, згодився ту опору шукати у штучно роздуваному авторитеті **одної особи: Головоного Отамана Петлюри**. Таким способом дійшло до диктатури також на Великій Україні.

В обох випадках видно, що диктатуру як фор-

му влади приносить зі собою не розквіт національних і державних сил, але їх упадок і деморалізація. І навпаки, диктатура не пособляє розвиткові таких сил, але приводить їх до остаточної руїни. Так сталося в Галичині і так сталося на Великій Україні. Щоби те стало відстрашуючим прикладом для майбутніх, свідоміших і краще зорганізованих українських поколінь.

Недомагання влади.

Галицька диктатура опиралася на націонал-демократичну партію. Радикали були вправді проти диктатури, як форми влади, але її **активно** не поборювали. Начальна влада на Великій Україні в тім часі звелась фактично до диктатури Симона Петлюри.

Українську Народню Республіку відновила, як знаємо, **Директорія УНР**. До цієї Директорії входили **представники всіх партій, що були за самостійністю і соборністю України** підчас повстання проти „гетьмана“ Скоропадського, котрий проголосив злуку з Росією. Тому, що тоді за самостійну українську державу боролися лише соціалістичні партії, то Директорія УНР була зложена майже виключно зі соціалістів: голова Винниченко, члени Петлюра, Швець і Макаренко були соціалістами, а тільки один член Андрієвський був несоціалістом. Коли наступив акт злуки Галичини (22. січня 1919), тоді до Директорії мав ще увійти Петрушевич.

Але Директорія існувала не довго. Наперед з неї уступив **Винниченко**, бо проти нього була антанта. Потім уступив **Андрієвський**, бо був замішаний у бунт отамана Оскілка у порозумінні з Пляками. **Швець і Макаренко** уступали весь час перед волею Петлюри, так, що в дійсності **Петлюра сам став диктатором**. **Петрушевич** ізза непорозу-

міння з Петлюрою також уступив з Директорії. Таким чином в дійсності від половини 1919. р. не було ніякої Директорії, а тільки диктатура Петлюри. Назверх Петлюра підписував усякі відозви і прикази як Голова Директорії, щоби в той спосіб використати колишню славу Директорії УНР. Опісля два члени Директорії Швець і Макаренко виїхали за кордон і тоді вже навіть формально рішав про все сам Петлюра як диктатор.

Довший час Петлюра, хоч виступив був зі соціал-демократичної партії, всетаки по давнім своїм поглядам ще піддержував соціально-революційну справу. Також в уряді були тоді представники придніпрянських соціалістичних партій, переважно соціал-демократів і соціал-революціонерів. Цим міністрам трудно було щось зробити, бо Петлюра поводився по диктаторськи, але таки вони робили все, що могли для державного будівництва. Зате буржуазні й назадницькі „патріоти“ ані пальцем не помагали державному будівництву в тих тяжких часах. Навпаки, вони ще робили кириню, пускали видумки і наклепи на владу, а навіть намовляли диктатора Петрушевича, котрий був буржуазних поглядів, щоби він арештував уряд УНР і Петлюру та щоби проголосив себе самотнім диктатором на цілу Україну.

Але Петрушевич не пішов на ті підшепти, бо боявся, що при тій внутрішній боротьбі наступить остаточний розвал держави.

З другого боку всі поступовці й соціалісти вимагали того, аби нарешті злучити всю армію в одну та створити одну владу. Так ішов спір між обома урядами, а це не причинялося до добра. Тому, що один і другий диктатор мав військо, то лишилося все по старому: в однім місті були два українські диктатори. Оба уряди зберегли повну окреміш-

ність. Також лишилися дві окремі армії. Аби ці армії могли якось згідно воювати проти ворога, утворено при головнім отамані Петлюрі штаб, до которого належали і придніпрянські і галицькі штабовці. Цей штаб установляв воєнні пляни.

Взаїмні обвинувачення.

Довга походова війна і брак відповідальної кількості свідомих людей на місцях довели до цього, що по повітах не було ладу і порядку. Внаслідок цього армія не мала наладного **постачання** (харчів). **Податків на свою визвольну боротьбу ані село ані місто не платило.** Тому уряд просто друкував паперові гроші аж за границею, бо в Кам'янці не було потрібних машин. Ці гроші не мали потрібного покриття в золоті і податках і тому їх ціна на торзі падала. Тому армія сама мусіла старатися за харчі. Галицька армія у таких умовах не звикла була жити. Коли лишень скарбник уряду УНР не мав грошей, приобіцяних на виплату для потреб галицької армії, то сипалися на його голову **обвинувачення**, а навіть **підозріння**, що робить це навмисне, мовляв, тим способом хоче скорше нагнути УГА до послуху собі, а непослуху диктаторові Петрушевичеві. Це були, очевидно, неоправдані жалоби.

Але були також **оправдані нарікання**, ось хоч би того роду, що в бюрах УНР постачання (інтендантури й трену) для армії було забагато спосібних людей, яких можна було вжити для потреби на фронті або по повітах. І дійсно була правда, що в центральних урядах в Кам'янці нагромадилося так велике число непотрібних урядників, що ними можна було обсадити кілька губерній. Вони багато коштували, на половину нічого не робили, а в той час по повітах не було кому робити найконечнішої

державної роботи. Не хотіли ті урядовці йти на повіти, бо там була праця тяжка і небезпечна.

Оправдані були також закиди, що видавалося великі гроші ріжним отаманам і повсякчасним „вождам“, які обіщували творити нові військові кадри, а ті вожди пропадали разом з грішми і зі заповіданих нових військових відділів сліду не було ніякого.

Тимчасом **большевицькі та чорносотенні московські агітатори** не спали, щоби як мога більше пошкодити українській справі та покрити її ганьбою та ще й настроїти ворожо до неї хочби частину місцевого населення. Найкраще для цього надавалася **протижидівська погромницька агітація**. Чого тоді не видумала та чорна зграя?! Ніби то лише Жиди винні у всіх невдачах армії, що ніби Жиди це поголовно большевики і т. п.

Нарешті пускали навіть такі видумки, ніби Жиди печуть маці з християнської крові. Після цього темні осібняки збирали звичайних бандитів, переодягали їх в одяги української армії або вибирали таки з армії зовсім здеморалізованих людей та уладжували страшні жидівські погроми в кожнім майже більшим і меншим містечку.

З приходом УГА на Велику Україну ті погроми сильно ослабли. Уряд УНР бачив, скільки лиха в краю і загрозицею твориться з причини тих погромів. Такі погроми деморалізували армію, нищили в ній дисципліну та давали причину до ворожої агітації за границею, що українська держава — це безладдя і погроми. Уряд УНР боровся з тим безладдям і погромами, як умів. Утворено окремі слідчі комісії і рішено погромщиків віддавати воєнним судам. Треба при цьому замітити, що до галицьких стрільців ніяка погромницька агітація не мала приступу. Навпаки, де залогою стояли га-

лицькі частини, там був завжди лад і спокій для всього населення, бо галицьке стрілецтво було свідоміше.

Круті стежки тайної дипломатії.

Всі ті внутрішні непорозуміння, тертя і взаємні обвинувачення можна було б якось ще перебороти. За те трудно було усунути те **недовіря** між двома урядами, яке впливало з обох таємних дипломатій. Про одного такого галицького дипломата Панейка ми вже оповідали. Він намовляв Диктатора Петрушевича до того, аби провадити приятельську політику з представником царської Росії — з Денікіном.

Взагалі нещастям цього часу було те, що багато дуже важних справ вирішувалося по диктаторськи, без поради якихсь виборних представників народу і без почуття відповідальности.

Та безконтрольність і безвідповідальність давали багато способності до надужити своїх повновастей закордонним місіям УНР.

Безвідповідальна діяльність деяких місій довела до цього, що уряд УНР мусів загальним розпорядженням уневажнити до того часу повновласті всім послам за границею.

Всежтаки й такий засіб не зарадив лихові та скандалам, бо не було досить відповідних і відповідальних людей. Неодин у тім часі хотів усе робити на власну руку, по диктаторськи, а з того виходило лише безладдя і шкода для української держави.

Багато шкоди і скандалів натворив такий заграничний дипломат уряду УНР як **Курдиновський**. Його вислано до Варшави, аби він старався намовити польський уряд до мира з Україною. Тимчасом його піддобрили польські дипломати і

він зложив такий договір, що ним віддав цілу Україну під зверхність Польщі. Коли уряд УНР про це довідався, то відкликав свої повновласти Курдиновському і договір уневажнив, але всетаки польський уряд використовував цю штуку Курдиновського проти України перед світовою опінією. Пізніше уряд УНР вислав другу місію до Варшави під проводом інженера **Пилипчука**. Це було в серпні 1919. р. Уряд УНР хотів тою місією добитися того, щоби заключити з Польщею на фронті перемиря, бо вже тоді уряд УНР побоювався можливості несподіваного наступу Денікіна.

Дня 16. серпня прийняв Пилипчука тодішній начальник польської держави Пілсудскі. Він признав потребу заключення союзу України й Польщі, колиб Денікін хотів займати Україну, але поставив вимогу, **щоби уряд УНР заявив прилюдно свою байдужість до справи Галичини та згодився на виплату відшкодування дідичам на Україні за землю.**

Для переговорів у тій справі відбула місія УНР кілька засідань з окремою польською делегацією, на якій чолі стояв Август Залескі*). Польська делегація домогалася, щоби уряд УНР визнав приналежність земель на захід від Збруча до Польщі і від того узалежнювала далші переговори. Дня 26. серпня появилася повідомлення Польської Телеграфічної Агенції про те, що місія УНР буцімто заявила свою байдужість до Галичини.

Голова місії Пилипчук подав спростування тої вістки і сам рішучо заперечив цьому, щоби зрікався іменем уряду УНР прав до Галичини. Всі ті заспокоєння і заперечування всетаки не розвіювали недовіря галицької диктатури до уряду УНР, хоч

*) Довголітний міністр загр. справ Польщі.

він у тій справі був зовсім невинний, а винна була хіба безвідповідальність Пилипчука.

На військовім фронті йшли дружно галицький стрілець з наддніпрянським козаком. На дипломатичнім фронті таємно ішла слизька політика ріжних місій, правдоподібно в добрій волі допомогти своїй країні, але без твердої думки. Це збуджувало недовіря одної частини армії до другої, аж потім дійшло до страшного взаїмного обвинувачення за зраду. Серед того жаху обвинувачень зачав котитися наш державний віз у низ. Гасли великі, ясні вогні української революції. На фронтах зачали побіджати орієнтації на чужі сили і родили знесилля, в тилах зневіру, а в душі огірчення.

На розстайних шляхах.

Той невимовно тяжкий час, коли Україна мала фронт на чотири сторони (від півночі — большевики, від сходу — Денікінці, від заходу — Поляки, від півдня — Румуни) названо в історії: **чотирокутником смерти**.

В тих страшних обставинах непорозуміння між обома урядами не тільки не меншали, але ще й росли. Щораз менше було виглядів на те, щоб знайдено **спільну** мову і спільний чесний вихід з цього тяжкого положення.

Щоби не роздратовувати Галичан, уряд УНР **поробив великі уступки** для Диктатора Петрушевича. Міністр **Мартос**, якого обвинувачували Галичани, що він навмисне не виплачує галицькій армії обіцяних грошей, уступив, також усунено з уряду **Вітика**, котрий найбільше цькував проти Петрушевича.

Рівночасно відкликано з Варшави інж. Пилипчука, що так невдатно і невідповідально поведився у Варшаві. На його місце призначено головою мі-

сії міністра заграничних справ Андрія Лівницького. В склад місії призначено **також Галичан**: Дра Степана Витвицького і дра Антона Горбачевського. Все те однак не розвіяло зростаючого між обома урядами недовіря, бо знову були окремі люди, котрі цькували Галичан проти Придніпрянців. Дійшло до цього, що в Кам'янці оба уряди тримали біля себе для охорони військо, бо кожний з них думав, що другий хоче його арештувати.

Такі відносини в центрі впливали дуже пригноблюючо на армію, тимбільше, коли та армія з кожним днем ставала слабша. Зі стану 49.000 багнетів внаслідок боїв та пошести в жовтні остало всього 4.000 людей, здатних до бою. У наддніпрянській армії було всього 2.000 козаків, яких можна було післати до бою, бо решта була хора на тиф.

Дня **20. жовтня** Начальна Команда УГА телеграфічно представила Диктаторові розпучливий стан армії. Вона просила, щоб вислано дра О. Назарука та сотника дра Н. Давидяка до команди денікінського війська для нав'язання переговорів про завішення оружжя. Уряд відповів, що нема підстави для переговорів. Тоді начальний вождь УГА генерал Тарнавський другою телеграмою ще більш рішучо зажадав нав'язання переговорів. Тоді з Диктатури прийшла рішуча зоборона розпочинати переговори.

Не засипляла справи і команда денікінської армії, якій зачала на Україні горіти земля під ногами, бо скрізь там по Україні, де засіли денікінські війська, селянство робило **масові повстання**; ці повстання **сильно деморалізували денікінських салдатів**. Також **Жида** страшно ворожо відносилися до Денікінців, бо де тільки прийшли вони, там зачиналися погроми і грабіжі жидівського населення. Крім цього в самій армії Денікіна розпоча-

лися деморалізація і розкол. Ширилася між простими салдатами большевицька агітація, а на смерть ображені в своїх національних почуваннях кубанські козаки просто грозили, що покинуть фронт.

На Кубані, так само як на Україні, в часі революції зроста українська національна свідомість. Кубанські козаки це внуки українських козаків переселенців, в яких осталася жива пам'ять про рідну Україну, про Запоріжжя, остали українські пісні і українська мова.

В огні революції повільно назрівав на Кубані українська національна свідомість та зростала воля до незалежного життя.

Доля Кубані подібна до долі В. України в часі революції. Вона творить свій автономний уряд, залежний від Законодавчої Ради. Цей уряд оповіщує 7. листопада 1917. р., що перебирає владу аж до відновлення всеросійського уряду. Большевики 2. лютого 1918 року напали своїми військами на Кубань, хочаби через Кубань мати доступ до кавказької нафти. Дня 28 лютого 1918 р. Законодавча Рада проголошує незалежну кубанську Народню Республіку. Але большевики побіджають, а Кубанський Уряд і Законодавча Рада залишають свою столицю Катеринодар уже 12. березня 1918 р. В три тижні після вигнання, Кубанський Уряд складає договір з російським генералом Корніловом, який провадив війну з большевиками, про перехід кубанського війська під його команду з тим, що Кубань матиме далі свою автономну владу. На чолі Законодавчої Ради став тоді М. Рябовіл, а на чолі уряду Л. Бич, оба свідомі Українці.

Корнілов погіб незабаром у бою з большевиками (в квітні 1918 р.), а його наслідником став генерал Денікін, який 16. серпня 1918. р. відбиває від большевиків Катеринодар. Туди повертають ку-

банські автономні влади*). Але вони не є на руку Денікінові, який бажає мати диктаторську владу на здобутій від большевиків території. Дня 24. червня 1919 р. денікінці **таємно** вбивають голову Кубанської Законодатної Ради М. Рябовола. Рівночасно кубанська делегація на мирову конференцію у Парижі на чолі з бувшим головою Кубанського Уряду Бичем заключають з кавказькими народами союз для оборони своєї незалежності. Денікінський уряд проголосив їх зрадниками. Скриговбивство Рябовола та проголошення Бича і його товаришів зрадниками обурило кубанське військо, яке дотепер у масі було слабо національно свідоме і також донське і терське військо почало недовіряти диктатурі Денікіна.

Таким способом Денікінові усе рвалося. Большевики стягнули на фронт проти нього нові сили, вся лівобережна Україна горіла проти нього повстанням, а кубанські, терські та донські козаки погрожували, що кинуть фронт. У такій хвилі Денікінові треба було хоч малого успіху на фронті, щоб піднести духа армії. Тут трапилась Начальна Команда УГА. Між галицьку армію розкинули денікінські агенти летючки. В тих летючках закликали вони галицьку армію до переходу на свій бік, а зате обіщували їй зєдинити під Росією не лиш Україну, але й Галичину й Буковину та Підкарпатську Русь. Начальна команда УГА вірила цьому всьому тимбільше, що такий політичний вітер віяв від галицьких дипломатів з Відня і з Парижа.

Дня 25. жовтня 1919 генерал М. Тарнавський, якого адютантом був Д. Паліїв, не питаючи ані Штабу Головного Отамана, ані Диктатора, післав

*) Таким способом при кінці 1918. р. були три українські республіки: Укр. Нар. Республіка, Зах. Обл. УНР і Кубань.

до денікінської армії делегацію, буцімто в справі виміни полонених. Але неурядово делегація мала доручення розвідати, на яких умовах денікінська команда готова заключити завішення оружжя з цілою українською армією.

Тимчасом Головний Отаман скликав дня 28. жовтня **у Винниці нараду**, на яку прибули Диктатор Петрушевич, генерал Тарнавський з прибічниками, др. Осип Левицький, міністр шляхів Мирон, отаман Сальський, полк. Капустянський. На тій нараді галицькі старшини нарікали на соціялістичну наддніпрянську пресу, яка буцімто розідала галицьку армію, заявляли, що стрільці не хочуть битися проти Денікіна, і вимагали, щоб уряд УНР негайно уступив. Головний Отаман відповів, що армія не може ставити до свого уряду політичних вимог, та висловив надію, що армія переможе в своїм тяжкім положенні і все скінчиться добре. **Генерал Тарнавський на тій нараді не повідомив нікого про це, що вислав уже делегацію до денікінської армії.**

Ця делегація генерала Тарнавського до Денікінців зійшлася аж 31. жовтня з денікінським генералом Слащовом. Там вона дізналася, що денікінська команда є згідна переговорювати **лише окремо з галицькою армією, а від наддніпрянської армії жадає зложення зброї і цього, щоб розійшлась і чекала мобілізаційних наказів російської влади.** Делегацію запевнено, що по переході до Денікіна Українська Галицька Армія не буде вжита на фронті проти українських військ, що затримає свою цілість, що перейде на довший відпочинок та що підлягатиме в політичних питаннях урядові Диктатора Петрушевича.

Відповіді на ті умови домагалася денікінська команда до дня 3. листопада. Але генерал Тарнавський рішився дати ту відповідь щойно по **4. ли-**

стопада, бо на той день Головний Отаман назначив ще одну військову нараду до **Жмеринки**. На ту нараду генерал Тарнавський уже не поїхав, але вислав старшин зі штабу, які заєдно заступали там думку про конечність порозуміння з Денікіном. Але не всі **Галичани тоді так думали***). Багато слів правди впало тоді від командуючого наддніпрянською армією от. Сальського. Він говорив:

„Армія перебуває у тяжкому положенні. Пять денікінських дивізій зайшли в тил і Галичани не хочуть іти на прорив. Ми тут боліємо душею... На фронті кров проливається, але де ж населення? Воно до цього часу називає нас „петлюрівцями“, а Галичан — „австріяками“: активно ніхто не допомагає. Причина наших неуспіхів полягає в тому, що ми не маємо сталого контакту й організованого звязку з народом“...

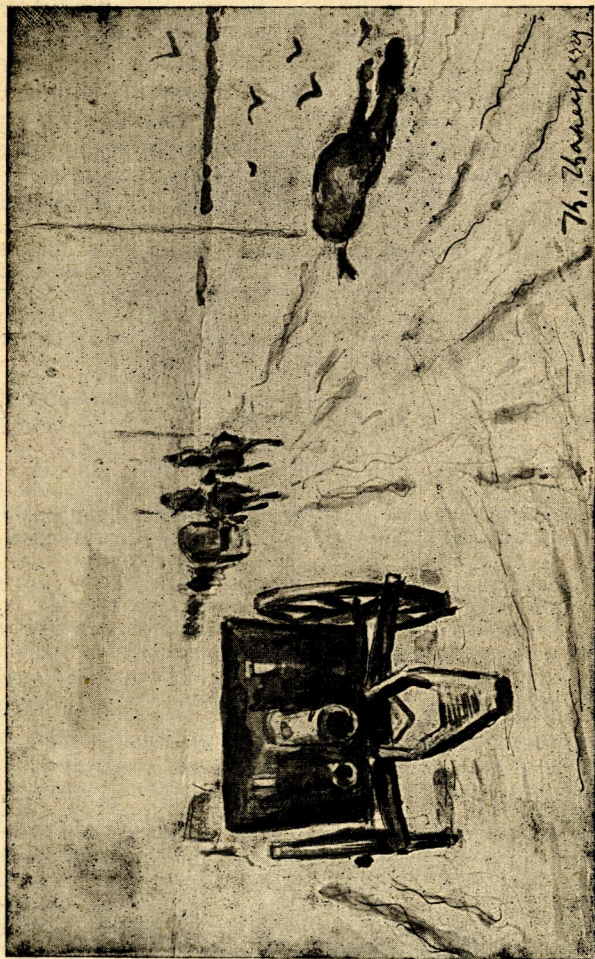
Від поглядів Начальної Команди УГА замітно відрізнявся голос підполковника Долежала (з роду Чеха):

„Безвиглядність боротьби не має жадних підстав. Наполеон підчас війни проти Австрії в Італії був у далеко гірших умовах: у нього не було муніципії, військо було роздягнене, босе, на чужій території, населення якої було активно вороже до його армії... І він переміг. Ми находимося в далеко кращих умовах: рідна нам територія, при високо моральному рівневі війська, маємо співчуття по нашому боці населення і маємо також перед собою здеморалізованого ворога, який терпить поразки і є в небезпеці. По найбільше песимістичному рахунку ворог продержиться не довше як місяць і також може розлетітися“...

*) Ось що про це пише сотник О. Левицький, який був одним з делегатів до денікінської команди:

„В Начальній Команді велике замішання та пригноблення. Старшини, з якими я нині говорив, різних поглядів. Одні за переговорами — другі категорично проти. Говорив я і з Федюшкою. (Звісний український літературний критик, радикал по переконанням. Помер у Вінниці в кілька тижнів пізніше на тиф).“

Він стоїть на становищі, що переговорювати та миритися Галицька Армія ні з ким не повинна. **Радше кинути і хорих і майно, а навіть і капітулювати**“.

76. Чарковський

Відворот Української Армії в листопад 1919 р. (Образ Івана Іванця).

Але Начальна Команда УГА не прислухалася до цих розумних і пророчих слів. Власне в тій хвилі прийшла від генерала Тарнавського телеграма до дикт. Петрушевича. Це була заява, що Начальна Команда поведе переговори з Денікіном **на власну руку**, якщо нарада в Жмеринці не прийме остаточного рішення.

На Петрушевича та телеграма зробила велике вражіння. Він заявив, що поступить як найгостріше супроти ген. Тарнавського та його шефа штабу Шаманека. Таким способом нарада в Жмеринці не дала ніякої підстави до цього, **щоби розпочати переговори.**

Коли генерал Тарнавський довідався про такий вислід наради, дня 5. листопада вислав другу делегацію до денікінської команди, яка підписала протокол про перемиря і перехід галицької армії на сторону російської денікінської армії. Тим разом і генерал Тарнавський під впливом оточуючих його старшин забавився в диктатора та підписав умову про перехід армії на бік ворога, котрий напав на Україну і котрому українська держава виповіла війну. Ось до чого ведуть диктаторські звички!

Диктатор Петрушевич мусів усунути генерала Тарнавського за непослух, а іменував командантом УГА генерала Микитку і шефом штабу генерала Ціріца. Новий командант вже по **порозумінні з диктатором** поробив певні зміни в договорі з Денікіном і таки погодився на основні пункти цього договору. Таким способом зблід гарячий до **червоности** **крови** той прапор соборности, під яким стільки побід віднесла Українська Галицька Армія.

Команда галицької армії покинула свою сестрицю-наддніпрянську армію і поклонилося сту-

пайкам московських царів. Вражіння з цього факту було страшне. Наддніпрянська армія й уряд знайшлися внаслідок цього у зовсім безвихідному положенні. Відразу почулися голоси: **зрада! зрада!**

Після переходу галицької армії до Денікіна фронт українських армій мусів остаточно заломитися, бо створилася величезна діра в фронті, котрею хлинули Денікінці на зади Армії УНР. Дня 15. листопада Петрушевич виїхав з Кам'янця до Відня, а Головний Отаман Петлюра подався на північ, на Волинь, щоб останками війська боронити української території перед Денікіном. Петлюра, знаючи українське село, віщим духом сподівався, що денікінська армія ось-ось розлетиться під ударом селянських повстань. Петлюрі вдалося добитись до міста **Любара**. Там прийшлося йому перенести ще один важкий удар. Цілий загін наддніпрянського війська, на чолі з бувшим повстанчим отаманом **Волохом**, ограбив державну касу і перейшов на сторону большевиків.

Частина армії УНР на чолі з генералом **Омелянковичем Павленком** рішила продовжувати боротьбу за незалежність партизанською війною на задах большевицької і денікінської армій. І справді та армія змагалася з ворогами ще через цілу зиму 1919 і 1920 р.

Друга частина наддніпрянської армії розформувалася. По нараді з урядом рішився Головний Отаман Петлюра дня **5. грудня виїхати до Польщі**.

На цьому кінчиться період української боротьби за соборну державну незалежність. Зі спільної дороги оба уряди зійшли на чужі шляхи сподіючись, що тими чужими дорогами таки дійдуть до вимріяного ідеалу.

Не по своїй волі.

З переходом УГА на бік Денікіна і з виїздом Петрушевича до Відня, а Петлюри до Варшави перестала існувати Українська Народня Республіка. Останки війська УНР перемінилися фактично в особисте військо Петлюри, котре слухало тільки його як диктатора, думаючи, що він спасе Україну. Для агітації Петлюра залишив за собою титул голови Директорії УНР, хоч Директорія перестала існувати. Також він виступав від імени УНР, **хоч і вона перестала існувати.**

Тепер погляньте на дальшу долю УГА:

На підставі договору з денікінською командою частини галицької армії пересувалися на відпочинок з району Поділля через Вапнярку і Бірзулю на Херсонщину та в район Одеси Страшний це був похід. Це йшла не армія, але кістяк з неї. Стрільці виснажені, бліді, обдерті, хорі. Обоз скорше виглядав на мандрівний шпиталь. Хорі на тиф плакали, щоби їх покласти хоч куди в куточку на возі, біля мішка. Аби лишень разом. Аби лишень між своїми...

Були страшні дощеві, а потім морозні дні. Коні й люди хорі. Дороги виїзжені і запущені. А зі сіл виходять здивовані, а то й ворожо настроєні селяни і питають: чого ви за Денікіном? Бо село вже знало, що Денікін валиться, а з ним валиться теж сила старого царсько-дідичівського ладу.

Скоро розігналися денікінські загони по Поділлі. В листопаді заняли вже були й Жмеринку й Бар. Та ще скорше втікали. Зараз після заняття Києва Денікінові повихнулася нога.

Дня 19. жовтня розбили большевики його кінноту біля Вороніжа, дня 17. листопада відбивають Курск, а в грудні відбирають Харків, Полтаву і Київ. В січні положення денікінських військ уже було дуже поважно загрожене. Большевики напи-

рали на цілім фронті від Білорусі через Україну аж по Кубань. А в занятій території повстало проти Денікіна селянство. Воно люто побивало царських слуг, офіцерів і чиновників та героїв „єдиної-неділимої Росії“. В початках квітня денікінська команда хотіла вже переговорювати з військами Петлюри про замирення і про спільну боротьбу з большевиками. Денікінський полковник Попов передав письма до команди військ Петлюри, писані по українськи. В них пропонував він союз і згоду та спільну боротьбу проти большевиків.

Осьтак мудріють дурні і ягнятами стають вошки, коли й на них приходить біда. Але ніхто вже з ними не рахувався. Денікінська армія валилася на очах. Незабаром останки цієї армії мусіли відступати на **Крим і на Кубань**.

В тім часі команда УГА старалася про те, щоби від Румунів дістати дозвіл на перехід з цілою армією через Дністер у Румунію. Румуни відмовились. Рівночасно деякі старшини зачали переговорювати з большевиками про **перехід армії на сторону большевиків**. І справді складено договір і переіменовано Укр. Галицьку Армію (УГА) на Червону Укр. Галицьку Армію (ЧУГА).

Большевики назначили в армії своїх комісарів, а на чолі армії поставили комуніста Порайка. Рівночасно переформували армію на три бригади та післали на фронт проти Поляків.

Тепер подивімся на те, що робили дипломати у Варшаві та сам Петлюра. Дипломатичній місії, яку вислали були ще оба українські уряди до Варшави, заявили Поляки, що передумовою дальших розмов може бути заява уряду УНР, що він зрікається по віки вічні Галичини, Волині і Полісся. Більшість місії рішила скласти таку заяву іменем уряду УНР. У наслідок цього рішення, галицькі члени мі-

сії запротестували проти того, а коли протест не мав ніякого успіху, заявили свій виступ з місії.

Дня 2. грудня голова місії **А. Лівицький** зложив представникам Польщі заяву, що границя між Польщею і Україною має іти по лінії Збруча, а на півночі на Волині по лінії, яку означить мирова конференція у Парижі.

Дня 7. грудня приїхав до Варшави **Петлюра** і відбув розмову з **Пілсудским**. Тимчасом польські війська заняли **Камянець** і всю майже Волинь та зустрілись з **большевицькими військами**. На те, щоби мати ті кордони, які означено з місією УНР, мало було згоди самого **Петлюри**. Бо в нього вже не було ані території ані більшої армії. Треба було той кордон вибороти в **большевиків**. У кожній війні всякий союзник добрий, коли він дає або може дати хоч яку малу поміч. І ось такої помочі сподівалася **Польща** від **Петлюри** і тому переговорювала з ним про союз і спільну війну з **большевиками**. Уряд **Пілсудского** змагав тоді до того, щоби при помочі **Петлюри** здобути **Україну** по **Дніпро** і **Чорне море** та наново відновити границі польської „федерації“, які **Польща** мала до 1772. р. Знову **Петлюра** думав, що при помочі **Поляків** здобуде від **московських большевиків** хоч частину **України** та створить там **українську державу**.

Нарешті 24. квітня 1920. р. підписано у **Варшаві** договір між урядом **Польщі** і **Петлюрою**, на підставі якого означено границі, яких бажала **Польща**. Зате **Польща** віддавала **Україні** ті **українські землі** за **Збручем**, які вже мала в своїх руках і які ще сподівалася здобути аж по **Дніпро**. Про **Лівобережжя** тоді й не говорилося. Рівночасно **Поляки** дали дозвіл організувати на своїй території війська для **Петлюри**. **Дня 24. квітня 1920** розпочався наступ **польських військ** разом з **незначними військами**

Петлюри на большевицьку армію в напрямі Києва. Тоді то частину большевицького фронту відкрили дві бригади галицької армії, які в тім часі вже були на стороні большевиків, як це ми згадували вище. **Команди цих двох бригад рішили перейти на бік армії Петлюри і Пілсудского.** Вони обеззброїли большевицькі відділи і проголосили себе частиною армії Петлюри. Але польська команда на це не зважала і казала розброїти галицькі війська. Частину з них розпустили домів, а другу повезли до воєнних таборів у глибину Польщі. Так скінчилася історія **Української Галицької Армії (УГА).**

Дня 20. травня Петлюра вже був у Києві разом з Поляками і зложив новий уряд. Але вже 10. червня большевики повели протинаступ. Польські війська подалися взад і опинилися аж на лівому березі Висли коло Варшави та під Львовом. Тільки ще частини армії Петлюри на чолі з генералом Безручком окопались у Замості і стримали большевицький розгін. Рівночасно отямились польські війська і сильним ударом від Варшави 15. серпня відштовхнули большевиків так, що вони знову почали в неладі відступати. Але польські війська дійшли лишень до лінії, яку тримали недавно в своїх руках і в жовтні розпочали переговори з большевиками. Армія Петлюри заняла тоді Кам'янець. Дня 12. жовтня 1920. р. підписали Поляки перемир'я з большевиками. Ті перекинули свої сили проти решток денікінської армії, яким проводив генерал Врангель*). Вони розбили Врангеля і заняли Крим. Тим способом армія Петлюри була останнім ворогом большевиків, який мав ще маленьку територію. Дня 12. листопада 1920. р. большевики повели на-

*) По воєнних невдачах на фронті з большевиками генерал Дінікін уступив, а його місце заняв інший царський генерал Врангель.

ступ проти військ Петлюри біля Котюжан. Дня 16. листопада взяли Камянець, а 21. листопада рештки розбитої армії відступили за Збруч, де їх Поляки обеззброїли.

Армію Петлюри Поляки згідно з умовою з більшовиками інтернували і помістили в воєнних таборах в Стшалкові, Олександрові і Ланьцуті.

Українське селянство ще довго боролось з більшовицьким насильством само через окремі повстання.

В тій боротьбі українських селян повстанців проти московських більшовиків в кінці 1920 р. і з початком 1921 р. видно надлюдську відвагу і жертвенність. Щойно по розгромі правильної української армії селянство спам'яталося в масі, але було запізно. Воно примусило більшовиків до нової економічної і національної політики, але викинути вплиди Москви з України вже не могло. Це завдання свідомішого покоління.

Так пригасла українська революція. Новим нащадкам треба вчитися історії, аби знати, які були причини невдачі та чого недоставало батькам у великий час.

Контрольні питання:

1. Які були три шляхи для УГА по її відступі з Галичини?
2. Який шлях вибрала УГА?
3. Чому Українська Армія повела наступ на Київ, а не на Одесу?
4. Як здобули українські війська Київ?
5. Чому українські війська здали Київ без бою Денікінцям?
6. Чому виповіджено війну Денікінцям?
7. Які були головні причини невдачі? Вичислити їх по черзі!
8. Які були заходи українських заграничних представників?
9. Коли і серед яких умов наступив перехід УГА на сторону російської армії Денікіна?
10. Які були наслідки переходу УГА для визвольної боротьби?
11. Що сталося по переході УГА до Денікіна:
1. з армією УНР, 2. з УГА, 3. з урядом УНР, і
4. з урядом Диктатора ЗОУНР?
12. Як перейшла УГА до большевиків і знову на сторону армії Петлюри?
13. Який був вислід походу польської армії з армією Петлюри на Київ?
14. Що сталося з рештками армії УГА і армії Петлюри?

Знаєте, що найстаршим і найліпшим для села часописом, який виховує, освічує і організує всіх українських працюючих людей є

ГРОМАДСЬКИЙ ГОЛОС

Громадський Голос за л о ж и л и основоположники українського соціалістичного руху Іван Франко і Михайло Павлик ще в 1895 р. □ Громадський Голос, це випробований, старий приятель українського селянства, який за 40 літ праці виказав ділом, скільки світла й правди вносить він у селянську хату. □ Громадський Голос подає найвірніше події на всіх українських землях. □ Громадський Голос боронить права всього українського працюючого народу через весь час непохитно. □ Громадський Голос подає постійно та приступно для кожного господарські і правничі поради. □ Громадський Голос учить, як треба боронити й здобувати українському селянству й робітництву свої права.

Адреса: Громадський Голос
Львів, вул. Міцкевича ч. 7.

Передплата 2.20 зол. у чвертьрік, 4 зол. за пів року, 8 зол. за один рік. Чековеkonto
ПКО. 151-520 або 500-950.

Груб 41 коп (19862)

Р 6070

Передплачуйте і поширюйте

„Жіночий Голос“

„Жіночий Голос“ — це одини-
кий часопис українського пра-
цюючого жіноцтва. Містить
статті про громадянську пра-
цю і організацію жінок. Дає
науку про домашнє gospodar-
ство, про виховання дітей і
про одяг. Має багато образків.

Передплата на рік 2 зол.
Виходить щомісячно.

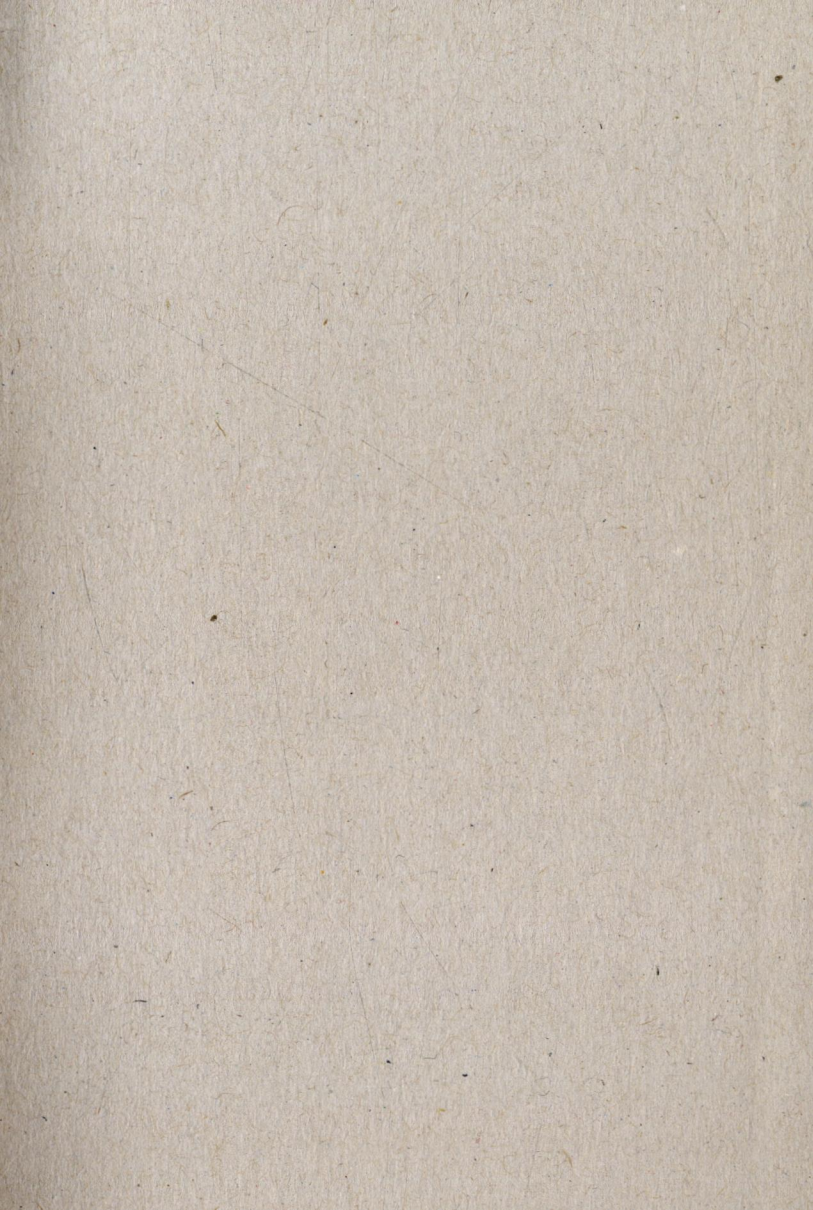
АДРЕСА:

„Жіночий Голос“, Львів, вул.
Міцкевича 7.

Число розрахункового пере-
казу 238.

Редагує колегія. Відповідальний редактор Др. Матвій Стахів.
Адреса Редакції та Адміністрації: Самоосвіта, Львів,
вул. Міцкевича 7.

Адреса для заграниці: „Samooswita“, Mickiewicza 7, Lwów.

~~6070~~
M 6070